

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

HETEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1897.

TARTALOM.

	Lap
Az első magyar irodalomtörténetíró. (I. közl.) <i>Dr. Badics Ferencz</i>	1
Fazekas Mihály. (I. közl.) <i>Tóth Rezső</i>	16
Pasquillus. <i>Cantio apologica. Sz. Á.</i>	40
Petőfi »Idá«-ja	54
Adattár :	
Heyden Sebald gyermeki beszélgetései 1531-ből. (I. közl.) <i>Dr. Dézsi Lajos</i> ...	55
Adatok az iskolai színjáték és Felvinczi György életéhez. <i>Ferenczi Zoltán</i> ...	73
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (VII. közl.) <i>Dr. Récsy Viktor</i> ...	86
Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. (III. közl.) <i>Lévay József</i>	98
Kölcsey levele. <i>Dr. Borovszky Samu</i>	108
Jászai Pál naplója. (XIII. közl.) <i>Czékus László</i>	109
Ismertetések, bírálatok :	
<i>Endrődy S.</i> Kurucz nóták. (*)	118
Irodalomtörténeti Repertorium. Hellebrant Árpádtól	125

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása : *Halas.*

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRŐ.¹

— Pápay Sámuel élete és irodalmi működése. —

(Első közlemény.)

Régebben elvállalt irodalmi kötelezettségeim s másfelől hivatali elfoglaltságom által gátoltatva, csak most, jó két év múlva, jutok hozzá, hogy e helyen is megköszönjem a tek. Akadémiának azt a kitüntetést, hogy addigi szerény irodalmi munkásságom révén tagjai sorába kegyeskedett iktatni.

Midőn székemet elfoglalom, irodalomtörténet-írásunknak némi mulasztását igyekszem helyreütni: egyik rég porladó munkása, *Pápay Sámuel* emlékének felújításával. Működése a múlt század utolsó s a jelennek első tizedeire esik, tehát arra az időre, midőn nyelvünk szabályai, helyesírása és stílbeli újításai körül a legelkeseredettebb harczok folytak. Pápay a nagy harczban egyenesen nem vett részt, de mind munkáiban, mind leveleiben nyomatékosan védte a maga álláspontját; s mivel eclecticus iránya mellett is inkább hajlott Verseggyhez és a nyelvújításnak is csak mérsékelt híve volt: Révai és Kazinczy győzelmes hívei utóbb szívesen elfeledték az egykor ellenfélnek tartott úttörőt minden érdemével együtt. A halálakor kiadott pár sornyi nekrológokon² kívül mostanáig nem jelent meg róla egyéb közlemény, mint a hetvenes években egy irodalomtörténeti kísérletben³ munkájának némi méltatása s az a kis életrajzi vázlat,⁴ melylyel néhai Pápay Miklós törvényszéki

¹ Székfoglalóul felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1896. október 5-diki gyűlésén.

² Hazai s Külf. Tudós. 1827. 48. — Tud. Gyűjt. 1828. I. 122. — Iris 1828. 18. sz.

³ *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése.* Ifj. Szinnyei Józseftől, Budapest, 1878.

⁴ Figyelő 1875. 39. sz.

biró, a rég elhúnytnak legidősb, megaggott fia, 1874-ben az Akadémia számára megküldötte atyjának az olvasótermünkben felüggesztett olajfestményű arczképét. Irodalomtörténeti kézikönyveink beírják nevének és főmunkája címének megemlékezésével.¹ — De ha majd teljesen megjelenik a »Kazinczy levelezése«: csupán a messterrel váltott leveleiből is ki fog tűnni, hogy kora ifjúságától fogva mily meleg érdeklődéssel kísérte nyelvünk és irodalmunk fejlődését; mily buzgón olvasta, mily lelkesedéssel magyarázta alig ébredező irodalmunk szerencsésebb alkotásait; mennyi igyekezettel dolgozott a közigazgatás és törvénykezés nyelvének megmagyarosításán, majd az első rendszeres magyar irodalomtörténet megírásán; ki fog tűnni onnét, hogy a »tisztá lelkű« Pápay — a hogy őt Kazinczy nevezte — mint ember is egyik legműveltebb s legtiszteltebb alakja volt annak a körnek, melyben működött! A mikor egyre növekedő hivatali elfoglaltsága már nem engedett neki időt az irodalom művelésére, legalább terjeszti annak jobb termékeit, évtizedeken át gyűjtve az előfizetőket s jó tanácsokkal támogatva szerzőket és kiadókat. Végre megérhette, hogy ifjúságának szerelme, férfikora lelkesedésének tárgya: a magyar nyelv és irodalom művelése a M. T. Társaság felállításával biztosíthatni fog; ekkor a nagy alapítók hazafiságán buzdúlva, halála előtt pár nappal csekély vagyonából ezer ezüst forintot ajánlott fel az Akadémia tőkéjének gyarapítására.

Az úttörőnek nehéz munkája, abban a küzdelmes korban nyelvünk ügyéért buzgó lángolása mindenesetre megérdemlik, hogy emlékezetét ne hagyjuk feledésbe borúlni. Élete, fejlődése s működése rajzához az irodalmi barátaival folytatott levelezésen kívül mindössze a családi könyv- és levéltár, továbbá néhány anyakönyv, meg az egri érseki s veszprémmegyei levéltár nyújtanak némi hézagos anyagot.

Ezek szerint —

I.

Pápay Sámuel 1770. márczius 8-dikán született a Balaton-Füred közelében fekvő Felső-Örsön, Zalamegyében, hol atyja akkor református iskolamester volt,² s csak egy évvel azelőtt került ide

¹ Legújabbban az Athenaeum *Képes Irodalomtörténetének* II. 264—267. II. e. sorok szerzője írt róla részletesebben, arczképét is közölve az olajfestményről vett másolatban.

² Atyja följegyzése szerint: »Tertius filius natus Samuel Ao 1770. 8.

a veszprémmegyei Rédéről. Családjuk különben Győrmegeből eredt s egyike sem azoknak, melyeket Nagy Iván *Magyarország családjaiban* felsorol.¹ Az a bizonyosságlevél, melyet Sámuelünk atyja, Pápay János, és testvérei: József, kivel együtt még Rédén laktak, és Sámuel, ki ekkor debreczeni tanuló volt, Győrmegettől régi nemességük igazolására kértek, az 1714. és 1725-ben hiteles okiratokból bejegyzett adatok alapján összefoglalja egész múltjokat. E szerint ősük, Pápay Mihály, Rudolf királytól kapta a nemességet; ennek egy század múlva utódai: István, János, György és András 1714-ben a győrmegei Felpéczen laktak.² Közülök György, Sámuelünk dédatyja, később a veszprémmegyei Csöglére kerül, fia János pedig Szentkirályra.³ Ez utóbbiról az 1769-ben kelt bizonyosságlevél már mint elhúnytról szól; s talán éppen az örökösödés körül támadt kétség a más megyéből ide szakadt család nemessége iránt, s ezért kérték annak kiadatását.

Győrmege 1769. ápril 26-diki közgyűléséből kifolyólag készséggel teljesíti a kérelmet, Veszprémmegye pedig 1769. július 13-dikán Pápán tartott közgyűlésén hirdeti ki: hogy annak alapján a három Pápay-testvért fölvevették a megyei nemesek sorába. — Ez a két dátum más adatot is szolgáltat kezünkbe. Sámuelünk atyja először mint rédei s másodsor már mint felsőörsi lakos

Martii.« — A felsőörsi ev. ref. egyház anyakönyvében pedig: »Die 15. Martii Pápai János F. Örsi oskolamester fiatskája megkereszteltetett Sámuelnek.«... (Következik a keresztatyák és anyák névsora.)

¹ Nagy Iván az id. m. IX. kötetében hat Pápay-családot sorol fel, kik közül az 1., 5. és 6. Erdélyben, a többi Pest, Nógrád és Gömör-megyékben szerepelt. Nagy I. találomra (stán e családból származott P. S.) a 3-dikba sorozza Pápaynkat, de ez a család III. Károlytól kapta nemes-levelét s címere magyar vitéz, míg P. S.-é: jobbában kardot tartó kétfarkú oroszlán, alatta három dombon három liliomszál.

² Győrmegeének 1754. nov. 25-dikén kelt nemességi lajstromában a birtokos nemesek közt: Pápay István, az armális nemesek közt: Pápay István, György, János, Mihály és András neve fordul elő. Ezek nyilván a főntebb érintett testvérek. Orsz. Levéltár.

³ Az eredeti, latin nyelvű bizonyosság-levél a család birtokában. — E szerint a családi leszármazás következő:

Mihály (ki a nemességet kapta Rudolftól)

1714. Felpéczen: István, János, György (utóbb Csöglén), András

János (Szentkirály, 1769. már nem él)

1769. János (Réde, majd F.-Örs)

József (Réde)

Sámuel (debreczeni deák)

János, Katalin, Sámuel, Dániel, Lidia

József, János, István György.

említetik. Ide tehát 1769. tavaszán költözött. Egy sajátkezű régi följegyzése¹ körülményesen elmondja családi viszonyait: 1762. május 11-dikén esküdött meg feleségével, Kis Katalinnal, Takácsiban; első fiuk: János 1763-ban született, második gyermekük: Katalin, 1767-ben, a 3-ik: Sámuel 1770-ben már Felső-Örsön. Még két gyermekük lett később: 1778-ban Dániel és 1782-ben Lidia, de ezek már nem itt születtek. Sámuelünk atyja ugyanis csak 1774. végéig, legfeljebb 1775. tavaszáig maradt Felső-Örsön.² Elköltözése valószínűleg a papváltozással függ össze; otléte alatt ugyanis előbb Szalay János, 1770—1774-ig Márton István, a hasonló nevű pápai tanár s philosophiai író meg a szótáríró József atyja, volt a pap, s ő volt Sámuelünknek első keresztyja is. Ez a barátságos viszony teszi valószínűvé, hogy együtt mentek valami jobban javadalmazott helyre.

Innét kezdve másfél évtizeden át teljesen homályos a család élete. A múlt században még nem vezették mindenütt pontosan sem az egyházak, sem az iskolák anyakönyveit, s a hol megvoltak, száz év viszontagságai alatt ott is elhányódtak. Így sehol semmi nyoma sem Pápay János további rektorkodásának, sem a két Pápay-fiú: János és Sámuel iskolázásának, még ott sem, a hova biztos nyomok mutatnak. Elemi ismereteiket mindenesetre atyjoktól nyerhették, sőt talán többet is. Márton Istvánról (a pápai tanárról) életírói följegyzik, hogy grammatikai tanulmányait a — Felső-Örs szomszédságában fekvő — szentkirályszabadjai kisgymnasiumban végezte (1774. körül), mivel ez időtájt a dunántúli kerületnek fő, sőt még középiskolája sem volt.³ Nem lehetetlen, hogy a Pápay-fiúk is itt kezdték középiskolai tanulmányaikat; nyoma azonban ennek sincs.

Az első biztos adat e részben az, melyet Pápay Sámuel Kazinczyhoz írott első levelében maga említ, hogy t. i. a mikor testvérbátyja »az akkori subdelegata commissionál« volt, »1788—89-ben ő is Kassán járt iskolába.«⁴ Pápay János — ugyan e levél

¹ Egy régi könyv belső tábláján. A családi könyvtárban.

² Ezt egyéb adat híján abból következtetem, hogy 1774. okt. 10-én még előfordul neve az anyakönyvben pontosan felsorolt keresztkomák közt, de később nem, sőt 1775. decemberében már Tokos Sámuel *mester* neve említetik.

³ Új Magyar Athenás, Budapest, 1882. 274. lp.

⁴ Pápay Kazinczyhoz, 1807. jún. 2. — Közölve Kazinczy Lev. V. k. — A kassai iskoláknál különben — Stöhr Sz. gymnasiumi és Klekner A. akadémiai igazg. értesítése szerint — ennek sincs ott semmi nyoma.

szerint 1789-ben visszatért Veszprémmegyébe s utóbb mint az Eszterházy-uradalom devecseri ügyésze, szerető öccse karjai közt 1802-ben, java férfikorában, húnyt el.

Sámuelünket tehát minden bizonynyal bátyja vitte Kassára, a hol hivatala volt, s nemcsak Mentora, hanem anyagilag is segítőtje lehetett. Bátyjával azonban ő is hazament.

További iskolázásának s egész élete irányának kulcsát az a levele adja kezünkbe, melyet Pestről 1790. okt. 21-én intéz gróf Eszterházy Károly egri püspökhöz.⁴ Ebben mély alázattal köszöni meg neki »azon eránta érdemetlen eránt való atyai szorgalmatoskodást, mely által — a püspök — őt szárnyai alá venni s Egerben országunk törvényének tanulása végett küldeni kegyelmesen méltóztatik«; igéri, hogy »ezen gratiára magát tehetsége szerint érdemessé fogja tenni«; végül a püspök »kegyelmes parancsolatja szerént szükségeinek feljegyzését« mellékelvén, »kegyes resolutióját fiúi bizodalommal várja« — mint »legkisebb szolgálja és *convertitája* Pápay Sámuel.«

Ez a levél sok mindent megfejt. A tudományszomjas ifjú, ki már közel jár tanulmányai befejezéséhez, Kassáról hazatérve, egyszerre segítség nélkül marad. Atyjok már alkalmasint elhalt, ha élt is, szerény jövedelméből alig telhetett idősb fia taníttatására is; az ifjabbról már ennek kellett gondoskodnia, hazatérte után pedig valószínűleg az egész árván maradt családról. Hová forduljanak több reménységgel, mint Pápa és környékének mindenható urához, Eszterházy püspökhöz, az egri lyceum nagynevű alapítójához s pompás palotája és számos templom bőkezű építőjéhez, kit nemcsak püspöki megyéjében, hanem családi uradalmaiban is sokan áldottak kimeríthetetlen jótékonyágáért. De az ő pártfogásának ezúttal föltétele volt a törekvésökben igen derék, de — református vallású ifjakkal szemben. — A nagy királyné rég meghalt, de a József felvilágosult korában is még mindig szívesen térítették főpapok és főurak egyaránt. Voltak, kik férfikorukban, előnyös állások anyagi hasznáért katholizáltak. A 19 éves Pápay Sámuel, reménytelen helyzetében, meghozza az áldozatot: elhagyja apáinak hitét csak azért, hogy iskoláit befejezhesse. Lelkiismeretét megnyugtató példa volt előtte elég, legközelebb Vályi Andrásé, kit Kassáról ismert s a ki áttérése után a magyar nyelv egyetemi

⁴ Eredetije az egri érseki levéltárban.

tanára lett Pesten.¹ Valószínű, hogy bátyja is ekkor katholizált, különben alig lehetett volna a püspök uradalmi ügyésze.

Igy került Pápaynk — Eszterházy püspök támogatása mellett — előbb Pestre, majd ugyanannak gondoskodása és rendelkezése folytán a jogi tanulmányok végzésére Egerbe.

A két évi jogi tanfolyamot 179¹/₂ és 179²/₃-ban végezte, úgy a mint ígérte a püspöknek, legjobb tehetsége és igyekezete szerint. Szorgalmáról eléggé tanúskodnak máig is meglevő s vastkos könyveket tevő jegyzetei, melyeket Tóth József, Perlaky István s mások előadásai után készített,² továbbá az 179¹/₂ év első feléről fenmaradt classificatiója, mely szerint mind »ex iure naturae« mind »ex historia universali« I-ae classis 2-ik volt.³ A második év eredményére is önénizettel hivatkozik egy későbbi, Eszterházy püspökhöz írt levelében,⁴ mely szerint »nemcsak a törvényi tudományoknak, de a magyar nyelv és irodaloma tanulásában is, az iskolai exameneken nyilvánáságosan kimutatta előmenetelét.« Eszterházy püspök ugyanis az elsők közé tartozott, ki lyceumában a magyar nyelv és irodalom tanításáról gondoskodott. Pápay már e studiumnak meleg szeretetével jött Egerbe.

Ismeretesek azok a mozgalmak, melyeket a 80-as évek derekán József rendeletei visszahatáskép támasztottak. Az ébredező magyar hazafias érzelmeknek mondhatni feltámasztója s mindvégig élesztője legfőképp a hosszas szendergéséből felocsudó irodalom volt. A mikor Bessenyei a *Magyar Néző*-ben, (1777.) a *Magyarságban* (1778.) s a *Holmi*-ban (1779.) a magyar nyelv munkás erejéről, nemzetiségünket védő, tudományos előhaladásunkat ápoló hatalmáról egy évtizeddel azelőtt hazafias merengéssel írt, mindaz kezdett egyre erősödő közmeggyőződésé válni. Ányos, Baróti Szabó Dávid, Rajnis, Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi az irodalomban ápolják, Szacsvey Sándor, Péczeli József s mások a folyó-

¹ Vályi Andrást Kazinczy vitte Kassára az elemi iskolákhoz, s gr. Török Lajos visitátorra tette. 1790-ben elesvén hivatalától, katholizált s a primás pártfogása mellett kinevezték egyetemi tanárrá. L. Kazinczy, Magyar Pantheon. 304. lap.

² Institutiones historiae univ., praelectae in Reg. Eppali Academia Agricensi per adm. Rd. ac. cl. Dnum Jos. Tóth. 179¹/₂. — Instit. iuris naturae 179¹/₂. — Instit. politicae in. Epp. Acad. Agr. sub prof. Steph. Perlaki. 179²/₃. A családi könyvtárban.

³ Az egrí érseki lyceum levéltárában.

⁴ 1796. júl. 24. kelettel. Eredetiye az egrí érseki levéltárban.

iratokban izgatnak mellette, élesztik az iskolákban, gyűléstermekben, úgy hogy 1788—89-ben, midőn Pápay Kassán tanul, már lázban ég az egész magyar haza. A magyar nyelvért buzgó hazafias igyekezetnek éppen Kassán van az egyik gyújtó helye. Ott van akkor Baróti, Bacsányi és ott Kazinczy is; akkor indul meg közös szerkesztésük mellett a *Magyar Muzeum*, ép akkor bocsátja ki Kazinczy *Gessner Salamon Idylliumi*-t (1788) és a *Bácsmegyei levelei*-t (1789.) melyek révén ízléses finomságával szinte egyszerre példaadó tekintélylyé emelkedett, sokoldalú műveltségével, vezéri szerepre hivatott egyéniségével pedig közfigyelemben részesülő tagja lett mind az irodalomnak, mind az előkelő társaságoknak.

Pápay — mint maga mondja — »a bátyja esmeretségénél fogva szintén, de csak messzéről, tisztelője volt Kazinczynak s már akkor kedvére mulatozott akkor kijött új munkáival s már akkor égni kezdett benne a magyar literatura tüze.«¹ — Hogy az akkor nagyobb számmal megjelent magyar könyvek közül főkép a Kazinczyéi érdeklik, nem csupán a magyar nyelv művelése iránt éppen Kassán felébredt általános érdeklődésnek s Kazinczy helyi nimbuszának, hanem annak a következménye volt, hogy Pápaynak már ekkor nem közönséges érzéke volt nyelvünk kifejezései, szokatlanabb fordulatai, újságai, szépségei iránt, s azt a Kazinczy munkái még fejlesztették. Fejlett nyelvérzéke, mondhatni nyelvtanulmánya már arra is képesítette, hogy a mások hibás kifejezéseit megjavítsa. Ivánkai Vitéz Imre éppen akkor fordítja le Duschnak híre kapott *Orestes és Hermione* című munkáját,² s Pápaynkkal iratja le sajtó alá; de ez meg nem állhatja, hogy a nyelvérzéke szerint hibás kifejezéseket meg ne igazítsa.³

Midőn a fővárosban tartózkodik, az itt 1790-ben lefolyt mozgalmas jelenetek bizonyára szintén nem múltak el rája nézve hatástalanul, s ha szűk erszényéből nem telt, talált módot az újabb magyar könyvek olvasására is. Ez az érdeklődés nem szűnt meg Egerben sem, sőt újabb táplálékot nyert annyiban, hogy immár rendszeresen előadva tanulhatta a magyar nyelvet és irodalmat.

¹ Fentebb id. 1807. jún. 2-diki levelében. — 1813. jún. 24-én Kazinczyhoz írt levelében ismét: »Én téged 1789-ben mint deák, csak távolról tisztelve látalak.«

² *A tisztla és nemes szerelet ereje. Orestes és Hermione.* Ford. Ivánkai Vitéz Imre. Kassa 1789. Kazinczynak ajánlva s ennek feleletével.

³ 1807. jún. 2. levelében maga elmondja ezt Kazinczynak.

Gyér adataink arra mutatnak, hogy magára hagyatva is megfelelő kört talált magának s szorgalmasan művelte magát. Egyik könyvének, a Baróti Szabó Dávid *Kisded szótár*-ának belső lapjára ezt írta: »B. Révay László törvénytanuló társátul barátság jeléül kapta P. S. 1792.«¹ Kazinczyhoz intézett egyik levelében pedig azt írja: »Dayka verseit is szeretnénk olvasni nyomtatásban. Jól esmertük egymást Egerben, ő mint kispap, én mint jurista.«² A három ifjú (de lehettek többen is) mindenesetre lelkes örvendezéssel buzdította egymást a magyar könyvek olvasására, nyelvünk szeretetére és lehető művelésére, s bizonynyal még azután is, hogy Dayka elhagyta az egri seminariomot. Legkedvesebb olvasmánya azonban továbbra is Kazinczy marad. Ennek *Diogenes*-e belső lapjára ezt írja 1793-ban: »Ezen munka olvasásának ajánlására csak az elég ösztön, hogy Wieland szerzette s Kazinczy magyarázta. Én-belé nem tudtam únni sokszori olvasásában.«³ Ez a tisztelet és szeretet Kazinczynak személyére is kiterjedt, s Pápay is azok közé tartozott, kik — 1794-iki elfogatása óta — a legnagyobb részvétellel kísérték a mester sorsát.⁴

Pápay ekkor már ismét Pesten volt. Eszterházy püspökhöz írt leveléből⁵ kitűnőleg ugyanis, Egerben szép eredménnyel végzven tanulmányait, »a püspök helybenhagyásából a törvényes folyamatnak tapasztalására a pesti kir. táblához jurátusnak jött.« (1793.) S Pápay az itt töltött három évet ismét nagyon szorgalmasan felhasználta a maga tovább-képzésére. Mint nagy csomó jegyzeteiből látszik, megszerezte a pesti egyetemi professzorok előadásait, főképp oly studiumokban, melyeket Egerben nem tanulhatott.⁶ A városban pedig bő alkalma volt magát tökéletesítenie a német nyelvben, melyet már valószínűleg Kassán kezdett tanulni. De nem kerülték el figyelmét az akkor folyó politikai, irodalmi s társadalmi jelenségek sem, melyekről utóbb a szemtanú közvetlenségével ír nagy irodalomtörténeti művében.

¹ A családi könyvtárban.

² Pápay lev. Kazinczyhoz 1809. ápr. 20. Közölve Kazinczy Lev. VI. k.

³ A családi könyvtárban.

⁴ Kazinczyhoz 1807. jún. 2-án írt levele végén.

⁵ 1796. máj. 14-én kelt er. levele az egri érseki levéltárban.

⁶ *Instit. hist. naturalis* univ. specialis, praelectae in R. Univ. Pestini per adm. Rd. ac. cl. Dnum. Lud. Mitterpacher. 1792. — *Instit. statisticae*, quas praelegente sp. ac perill. Dno Ad. Barics. 1795. scr. per S. Pápay protunc I. T. Reg. Jud. Jur. notarium. — *Instit. iuris criminalis*, praeleg. sp. ac consult. dno Jos. Stur. 1795.

Főntebbi levelében, három évi pesti időzés után, jogi tanulmányaira és a kir. táblai törvénygyakorlatra czélozva, azt írja folytatólag a püspöknek, hogy »Isten kegyelméből ezen tapasztalásban már oly előmenetelt tett, hogy a prókatori hivatalnak elviselésére magát némüneműképen alkalmatosnak érzi, föltette tehát magában, hogy — megnyervén erre a püspök kegyes akaratját — a folyó (1796.) törvényes terminusban a prókatori censurát elvégezze s magát ezen hivatalra felesküttesse.« Eszterházy püspök siet helybenhagyni védencze szándékát,¹ s Pápay Sámuel sikerrel ki is állja az ügyvédi censurát.

Ennek végeztével Pápára megy. Itt veszi hírét az 1796. júl. 14-iki consistorialis gyűlés határozatának, hogy a püspök a nyugalomba vonult Pécsy András helyébe a hazai magánjog tanítására Nagy Jánost, a magyar nyelv és irodalom addigi tanárát nevezte ki, az utóbbinak széke tehát megüresedett.² Pápayban egyszerre fölébred az irodalom szeretetének régi tüze, s mivel ügyvédi diplomájának mint 26 éves fiatal ember hamarosan talán még úgy sem vehette volna olyan hasznát, hogy megélhessen, nyomban folyamodik a püspökhöz, hogy a megüresedett tanári székre őt nevezze ki. »Kérésének mintegy indító okául« csak azt az előmenetelét említi, melyet egri jurista korában nyilvánosan is kimutatott a magyar nyelvben és literatúrában; majd önérzetesen hivatkozik Pesten töltött éveire: »Pesten — úgymond — a tek. kir. törvénytáblánál mint jurátus miképen viseltem légyen magamat mind erkölcsömrre, mind a törvényi gyakorlásokra nézve, a mellett, hogy a prókátorok közé már voltaképen bevétetni érdemlettem, bővebben kitetszhetik az ítélőmesteri bizonyáglevélből, melyet ha Excellentiád kívánni méltóztatik, tek. kir. tanácsos és ítélőmester Mihályffy István úr kész mindenkor én felőlem kiadni.« Végül még arra is készséggel vállalkozik, hogy a pesti egyetemen »tanítói próbát tesz« a magyar nyelv- és irodalomból.³ De a püspök ezt nem kívánja, csupán a bizonyáglevelet kéri,⁴ a melylyel — úgy látszik — meg is volt elégedve, mert a szept. 12-iki consistorialis gyűlés jegyzőkönyve szerint: Pápay Sámuel neveztetett ki Nagy

¹ Eszterházy püspök levele Pápayhoz 1796. máj. 19-ről, feleletül ennek 1796. máj. 14. levelére. Mindkettő az egri érseki levéltárban.

² Az 1796. júl. 14. consist. gyűlés jegyzőkönyve. Az egri érseki levéltárban.

³ Pápaynak Eszterházy püspökhöz 1796. júl. 24-én írt levele. U. o.

⁴ Eszterházy püspök levele Pápayhoz 1796. aug. 1-ről. U. o.

János utódául 500 frt. fizetéssel.¹ Erről maga a püspök értesíti Pápayt, ki viszont »alázatos fiúi háladatossággal« köszöni meg annak »atyai nagy kegyelemmel teljes levelét.«²

A csak imént végzett 26 éves ifjúra nézve mindenestre igen kitüntető helyzet volt, hogy egykori tanárainak alig három év múlva — fizetés dolgában is³ — egyenrangú társa lehetett. Egyébként mint okleveles ügyvéd maga sem lépett tekintélytelenül a tanári székre, s készületlenül sem. A mi hézagot még ez utóbbi tekintetben észrevett magában, azt igyekezett lelkiismeretes munkával és lelkes szorgalommal kipótolni. E munkának eredménye az első magyar irodalomtörténet: a *Magyar Literatura Esmérete*, melyet utóbb (1808.) egri előadásainak kiegészítésével adott ki, s melylyel alább majd bővebben foglalkozom. Itt csak előadásának irányára s lelkeségére vonatkozólag említem meg, a mit Vitkovics Mihály, — Pápaynak megkülönböztetett kedvességű első tanítványa,⁴ — ír Kazinczynak 1811-ben, midőn új példányt kér tőle Gessner *Idylliumai*-ból, mert az övé a sok forgatástól már kopott, rongyos. »Ezt a munkát — úgymond — Pápay ajándékozta nekem, midőn tanítványa voltam. Megcsókolta és úgy nyujtá nekem: „Nesze Miskám, olvasd nyelvünkön a legszebbet.“ Ezt buzgón mondta ki. Valamint egyéb munkáiból, úgy leginkább ebből diktált példákat a stylus nemeiben.«⁵ Ez a pár sor híven jellemzi Pápaynak azt a, mondhatni szent lelkesedését, melylyel irodalmunkon, s azt az őszinte csodálatot, melylyel különösen Kazinczy munkáin csüggött. Ez a lelkesedés tanítványai közül bizonyára sok buzgó hívet szerzett fejledező irodalmunknak s a fogságban szenvedő Kazinczynak; ez a lelkesedés nyerte meg mindkettőnek, egyebek közt Ivánszky Antalt, Pápaynak későbbi utódját a magyar nyelv tanári székén, ki az ő oktatásai alapján folytatta tanításait,⁶ és Vitkovicsot, a

¹ Az 1796. szept. 12-diki consist. gyűlés jegyzőkönyve szerint: »in professorem vero linguae ac litt. Hung. denominatus est Dnus S. Pápay fori utriusque advocatus cum sallario. Ren. flor. 500.« U. o.

² Pápay levele 1796. szept. 22-ről. U. o.

³ Eszterházy püspök 1796. okt. 1-én értesíti Egerszeghy Imre kanonokot s a Foglár-alap gondnokát, hogy Pécsy András jogtanárt 500 Rfrt nyugdíj mellett a további tanítástól felmentette, helyébe Nagy Jánost, addig a magyar ny. és irod. tanárát nevezte ki, — »huic autem Egregium Samuelem Pápay cum sallario aequo 500 Rflor. substituerimus« etc. Az egri érseki levéltárban.

⁴ Pápay levele Kazinczyhoz 1811. szept. 18. Akad. kéziratár.

⁵ Vitkovics levele Kazinczyhoz 1811. decz. 24. Összes munkái II. k.

⁶ Pápay S. életrajzi vázlata (Pápay Miklóstól). Figyelő, 1875. 467. lp.

Kazinczy későbbi pesti triászának összetartó kapcsát. »Különösen köszönöm az Idylliumokat, — írja neki 1812-ben az új példány megérkezésekor, — melyek hajdan énnekem annyi boldog órákat szültek; lelkemet a magyar nyelvhez édesítették és nevedet nálam imádásban hagyták.«¹

Pápayt a tanítói buzgóság annyira elragadta, hogy a megszabott leczkéken kívül külön órákra is összegyűjtötte tanítványait.² Ennek azonban az lett a következése, hogy belefáradt a munkába, többször betegeskedett is. Ilyenkor eszébe juthatott, hogy az ügyvédi gyakorlat talán mégis könnyebb foglalkozás volna; közben — 1799. márcz. 15-én — meghal atyai pártfogója: Eszterházy püspök, kihez személyes hála fűzte; de ezután még másfél évig tanít. 1800. nyarán, az iskolai év befejeztével, hazamegy, fáradtan s megint betegeskedve. Talán kedvező kilátások is biztatták, elég az, hogy nem tért vissza többé Egerbe, lemondott a tanári székről.³ Ezt a lyceum directora 1800. szept. 5-én adja tudtára a tanároknak, s egyben javaslattételre hívja fel őket.⁴ A tanári-kar a rákövetkező héten Dusza József seminariumi praefectust ajánlja s neveztetni ki utódjául, azzal a hozzáadással, hogy »elődjétől kérjen utasítást a tanítás módjára nézve.«⁵ A tanári-karnak ez az utasítása is mindenestre elismerés volt négy évi buzgó működéséért.

1800-ban tehát Pápára költözködvén, itt ügyvédi gyakorlatot kezd. Nem telik bele egy év, már tiszteletbeli megyei ügyészszé nevezik ki Veszprémmegye főispánja.⁶ A pápai uradalmak örököse, Eszterházy Miklós gróf, jóhíreből és személyes érintkezésből egy-

¹ Vitkovics levele Kazinczyhoz 1812. jún. 29. Összes munkái II. k.

² Pápay S. életr. vázl. Figyelő i. h.

³ Pápay 1807. jún. 2-án Kazinczyhoz írt levelében így adja elő egri tanárkodása történetét: »Az én literaturai buzgóságom azt is cselekedtette velem, hogy ámbár engemet a természet a tanítói huzamos életre nem teremtett, ráadtam mégis magamat egy időre, felvállalván 1796-ban Pesten laktomban az egri akadémiában akkor üresen maradt magyar literaturai professzorságot, s minekutána négy esztendeig magamat kidolgoztam, egészségemnek is egy kevés romlásával, búcsút vettem a tanítószéktől 1800-ban s azóta hazám földén lakom.«

⁴ Az 1800. szept. 5-diki consist. gyűlés jegyzőkönyve: Dnus Rdiss. Director retulit verbaliter: Dnus S. Pápay lit. et linquae Hung. prof. cathedram suam reliquisse. Determinatur, — hogy a lyc. tanárok hozzanak javaslatba valakit. Egri érs. levéltár.

⁵ Az 1800. szept. 12-diki consist. gyűlés jkve. U. o.

⁶ Veszprém vm. jegyzőkönyve: 89. sz. 1801. jún. 15. A megyei levéltárban. Az esküt Pápay még ezen a gyűlésen leteszi.

aránt jól ismerhette a fiatal Pápayt, mert midőn a következő évben (1802.) meghalt ennek bátyja, utódjául, a deveçseri uradalom ügyészévé, a főispán pedig az 1804. jún. 18-iki közgyűlésen megyei táblabíróvá nevezi ki.¹ Grófjának bizalmát jó szolgálataival, páratlan igyekezetével mindenesetre teljes mértékben megnyerhette, mert pár év múlva, a mint alkalom kínálkozik, összes uradalmainak ügyeit rábízta. 1807-ben már azt írja Kazinczynak: »Polgári minémüségemre nézve Veszprém vármegyénknek táblabírája s a pápai, ugodi és deveçseri urodalmaknak első fiskálisa vagyok.«² Ez a gyors emelkedés legékeesebb bizonyítéka Pápay derekasan végzett munkájának.

A mint biztos állást szerzett, 1805-iki farsangon családi tűzhelyt is alapított. János bátyja feleségének a hugát, a régi nemes családból származó Pókatelki Kondé Antóniát vette nőül, Duna-Szerdahelyről,³ s vele boldog házaseletet élt, melyet az Ég 1805-től 1824-ig hat gyermekkel áldott meg. Ezek közül azonban kettő még csecsemőkorában elhunyt s csak elsőszülött fia és lánya érték öregkort.⁴

Bármennyi dolgot adott neki a három uradalom minden ügyébaja, Pápay munkássága ezzel nem merült ki. Mint táblabírónak ott kellett lennie a magyar nemes ember forumán, a megyei gyűléseken s tevékeny részt vett annak munkáiban; munka pedig volt ott elég, főképp ebben az időben. Mozgalmas idők jártak akkor nemcsak itthon a hazában, hanem a napoleoni háborúk miatt egész Európában, s e mozgalom végső hullámai nálunk éppen Veszprém- és Győrmegeyékben gyűrűztek. De ez még csak pár év múlva

¹ U. a. 243. sz. 1804. decz. 11. »Dnus S. Pápay Dnii Papensis Fisc. Ord. per Exc. Dnum Supr. Comitem sub grem. adhuc congregatione die 18-a M. Junii a. c. celebrata pro gremiali Tlae Judr. Assessore denominatus et decretali gg. iuramento iam eotum obstrictus, isthic pro tali praenotatur.« U. o.

² A többször id. 1807. jún. 2-diki levélben.

³ Pápay levele Kazinczyhoz 1813. jún. 24-én: »Az én feleségem testben kicsiny, de szeretetben nagy, kivel utánad négy hónapra járulék Hymen oltárához.« (Kazinczy esküvője tudvalevőleg 1804. nov. 11-én volt.)

⁴ Saját régi följegyzése szerint gyermekei: 1. Miklós (szül.: 1805. decz. 5. † 1883. jún. 18.), 2. Zsuzsánna (szül. 1808. jan. 23. † 1874. szept. 2.). 3. Antal (szül. 1811. jún. 11. † jún. 14.), 4. Lajos (szül. 1812. aug. 2. † 1851. márcz. 6.), 5. Kálmán (szül. 1818. okt. 10. † okt. 27.), 6. Antónia (szül. 1824. apr. 8. † 1835.) — Kazinczyhoz írott leveleiben többször elragadtatva szól nejeről és családi boldogságáról; 1813-diki levélben gyermekeiről is azt írja: »jóindulatú s szeretetreméltó gyermekek.«

következett be, — 1805-ben hiába kelt fel a nemesség. Nem kevésbé érdekelte azonban a megyéket az ez évi országgyűlésnek a magyar nyelv ügyében hozott határozata, mely alkalmat adott Pápaynak irodalmi fellépésére.

Másfél évtized óta ez volt az első, nemzeti ügyünket előmozdító határozat, melyhez az udvar — a politikai események nyomása alatt — hozzájárult. Az 1790-iki országgyűlés az általános hazafias felbuzdulás mellett sem tudott többet kivívni, mint hogy a közép- és felső iskolákon rendes tárgykép tanítsák a magyar nyelvet, egyébként minden a régiben maradt, s a latin nyelv továbbra is megtartotta uralmát minden téren. II. Lipót halála s a francia forradalom kitörése hosszú időre eltemetett minden szabadabb mozgalmat, mely nemzeti ügyünk fejlődését bármi tekintetben előmozdította volna. Ferencz királynak az 1792. jún. 22-iki leiratban foglalt ígérete¹ csak az 1805-iki országgyűlésen vált némileg valósággá, a mennyiben a rendek legalább annyit törvénybe iktathattak, hogy ezentúl a törvényeket latin és magyar nyelven szerkesztik, a törvényhatóságok az udvari cancellariához szintén két nyelven írhatnak, saját hatáskörükben pedig, valamint a helytartó-tanácsához intézett levelezéseikben a magyar nyelvet használhatják. (1805. IV. tv. cz.) Nem sok volt biz ez, de — több országgyűlés hosszú s ingerült sérelmi vitája után — az első kedvezés, mely közörömet keltett, mert jobb idők hajnalodását jelentette. — Veszprém megye, mint az ország legtöbb megyéje, kész örömmel siet a törvényes engedelemmel élni: 1805. nov. 12-től kezdve magyarul vezeti közgyűlése jegyzőkönyveit, s magyarul levelez a helytartótanáccsal és a vármegyékkel is;² a rendek buzgósága annyira megy, hogy nemcsak országos követjeik útján s a többi megyéhez intézett körirataikban szorgalmazzák a magyar nyelv ügyét, hanem saját hatáskörükben elrendelik, hogy a magyar nyelv a megyei német és tót helységeken a mesterek által az iskolákban is taníttassék.³

Hamar észrevették azonban a megyéken, hogy a közigazgatási és törvénykezési kifejezések használatában nagy bizonyta-

¹ Ferencz király ekkor a rendek kérelmére megígérte, hogy a helytartótanács rendezésére kiküldött bizottságot utasítani fogja, mikép a jövő országgyűlésig javaslatot készítsen a magyar nyelv használatára nézve.

² Veszprém vm. 1805. nov. 5. jegyzőkönyve. A megyei levéltárban.

³ U. a. 1807. nov. 18-diki végzés. U. o.

lanság uralkodik: a régi magyar szók és szólásformák jobbadán feledésbe mentek, a fordított újak pedig nem voltak elég találók s mindenekfölött nem voltak műszó-jellegűek. Ezért Pestmegyében az a terv merült föl, hogy egy ilyen műszótár szerkesztése ügyében a megyék küldöttei a nádor elnöklete alatt tartsanak gyűlést. De ezt a kormány eltiltotta; a megye alispánja tehát köriratban kérte a többi megyét, hogy mindegyikök külön-külön készítsen javaslatot s majd ezekből fogják a szótárt összeállítani. Veszprém-megye 1806. szept. 1-i gyűlésén hozzájárul ehhez,¹ s bizottságot küld ki, ez viszont Pápay Sámuelt kéri fel a munkát elkészítésére, mint a ki a magyar nyelv és irodalomnak köztudomás szerint avatott ismerője volt s mint ügyvéd és táblabíró a közigazgatás és törvénykezés latin nyelvét is jól ismerte.

Pápay derekasan meg is felelt a bizalomnak. Míg más megyék egy-egy kis füzetkében legfeljebb többé-kevésbé kimerítő szójegyzéket adtak: ő előbb egész eljárásának tudományos alapját veti meg a bevezető értekezésben, s aztán közli a közigazgatás és törvénykezés minden ágára kiterjedő szótárt, melyet a megye »Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével«² cím alatt 1807-ben kiadott s minden megyének megküldött. Ő maga Kazinczynak küldötte meg, — »kötelességének tartván kis próbamunkáját Kazinczy mint szentelt magyar líterator előtt bemutatni.« Ezt a többször idézett, 1807. jún. 2-án kelt levelet a könyvvel együtt csak jó félév múlva kapta meg Kazinczy, de mihelyt hazaér, siet még az nap megörvendeztetni Pápayt azzal az elismerő nyilatkozattal, hogy »munkáját rég óta ismeri, becsüli, csudálja; szerencsésebben e tárgy körül senki nem dolgozott, senki nem dolgozhat.«³

Első munkájának ím e sikere, melyet Kazinczy előtt, bár senki sem illetékesebben, de már mások is méltányoltak, arra buzdította Pápayt, hogy egrí előadásait, melyeket mindjárt Pápára költözte után egyszer már sajtó alá készíttetett, most megbővítve s nagyobb készüllettel mégis világ elé bocsássa. Akkor azért tette

¹ U. a. 1806. szept. 1. tartott gyűlés. 70. sz. U. o.

² »Melyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye.« Nyomatott Veszprém-ben özv. Számmer Klára betűivel. 1807. A megyékhez intézett ajánlólevél (előszó) 1807. Böjtmás hava 4-én Pápán kelt.

³ Kazinczy levele Pápayhoz 1808. jan. 5-én. Kezy Lev. V. k.

félre dolgozatát, mert időközben Révai a pesti egyetemre kerülvén, tőle vártak ilyen munkát, s hallatszott is, hogy előadásait ki fogja adni. Mielőtt azonban a várva-várt munka megjelenhetett volna, Révai meghalt. Most úgy gondolta, hogy a Révaiéval egyesítve adja ki a magáét; tett is ebben lépéseket, de végső határozatot nem kapott. »Ily körülményekben — úgy mond — neki biztatott ama literatúránknak csuda-buzgóságú előmozdítója, Takáts József, nagyszívű barátom, hogy munkámat venném elő, nézném által s adnám kezére, ő azt a *Magyar Minerva* oltalma alatt ki fogná bocsátani.¹ Kazinczy is megerősíti Pápayhoz írott levelében,² hogy Révai munkáját Tumpacher és Schedius professorok előbb vagy utóbb mindenesetre ki fogják adni, de azért buzdítja, hogy »ez őt ne tartóztassa a magáéna kieresztésében. Minél többen dolgoznak — úgymond — tárgyatok körül — annál nagyobb lesz a haszon, kivált midőn a tárgy körül oly kevés az előkészület.«

Pápay ennyi biztatásra csakugyan hozzáfogott a munkához s 1808. tavaszára »temérdek foglalatosságai közepett is« befejezte. Így jelent meg az első rendszeres, magyar nyelvű irodalomtörténet »*A Magyar Literatura Esmérete*« címmel,³ mint a *Magyar Minerva* IV-ik kötete, Pápay régi tisztelt s kedves barátja, Takáts József költségén,⁴ ki ezzel barátját egyszerre a számottevő literátorok közé emelte.

DR. BADICS FERENCZ.

¹ Mind az előzmény mind az idézet a *Magyar Literatura Esmérete* előszavában. 1808. márcz. 6. kelettel.

² Kazinczy levele Pápayhoz. 1808. jan. 5. Id. h.

³ »Irta Pápay Sámuel, vármegyei táblabíró s uradalmi fiskális.« I. kötet I. II. Rész. Veszprémben, Számmer Klára betűivel 1808. XIII. és 484. lp.

⁴ A *Magyar Minerva* a bőkezű Festetich György pártfogása mellett indult meg; de a gróf utóbb megváltoztatván szándékát, másra fordította a felajánlt összeget. Takátsot azonban hazafias buzgósága nem hagyta nyugodni, folytatta a vállalatot a maga költségén, egyik kötet jövedelméből fedezvén a másíknak költségeit. L. Takáts S.: *Péteri Takáts József életr.* 1890.

